

НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
ім. П.І. ЧАЙКОВСЬКОГО

ЦУРКАНЕНКО ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 786.2 (477)

ПРИНЦИПИ ФАКТУРНО-ПОЛІФОНІЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ФОРТЕПІАННІЙ МУЗИЦІ

17.00.03 - Музичне мистецтво

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ - 1998

00761983 (Y)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії музики Харківського державного інституту мистецтв ім. І.П. Котляревського

Науковий керівник - Ігнатченко Георгій Ігоревич,
кандидат мистецтвознавства,
професор,
Харківський державний інститут мистецтв
ім. І.П. Котляревського, ректор,
завідуючий кафедрою теорії музики

Офіційні опоненти: Москаленко Віктор Григорович,
доктор мистецтвознавства,
професор,
Національна музична академія України
ім. І.П. Чайковського

Філатова Тетяна Володимирівна,
кандидат мистецтвознавства,
доцент,
Донецька державна консерваторія
ім. С.С. Прокоф'єва

Провідна установа - Одеська державна консерваторія
ім. А.В. Нежданової,
кафедра теорії музики

Захист відбудеться "25" листопада 1998 р. о 15 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 50.27.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук у Національній музичній академії України ім. І.П. Чайковського (252001, Київ-1, вул. Архітектора Городецького, 1/3)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної музичної академії.

Автореферат розісланий "23" жовтня 1998 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат мистецтвознавства,
доцент

І.М.Коханик

AB-91/45

1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Проблеми та питання, пов'язані з поняттям поліфонії, інтенсивно розробляються в теоретичному музикознавстві. Сприйняття та розуміння поліфонії у різних дослідженнях визначаються, по більшості, традиційною методикою розгляду та аналізу. Однак в останній час з'явилися роботи, де поліфонія розуміється як система логічних закономірностей, як тип мислення.

Сьогодні в музикознавстві існує певна кількість нерозв'язаних остаточно питань між різними теоріями та деяка аморфність контурів сфери явищ, які підпадають під визначення терміну "поліфонія". Подібна ситуація створює окремі труднощі в процесі адекватизації сприйняття музики, позначеної специфічними поліфонічними якостями, з одного боку, та усвідомлення і аналізу цих якостей з позиції традиції та новаторства, з іншого. Вирішення цих проблем має як науково-теоретичне, так і практично-методичне значення. В дисертації, виходячи з визначення ґрунтовних поліфонічних закономірностей в їхній еволюції та поєднуючи їх з особливостями фактурної організації різних рівнів, запропоновано узагальнену класифікацію таких комплексних понять для розуміння, засвоєння та аналізу складних фактурно-поліфонічних явищ в сучасній українській музиці.

Актуальність теми. Серед багатьох явищ в українській музиці ХХ століття чи не найпомітніше місце посідає процес відродження поліфонії - як у вигляді використання барокових прийомів, форм, жанрів, драматургічних, структурних та мовних особливостей, так і в новому, перетвореному у відповідності з еволюцією, вигляді.

В музикознавстві усталилися визначення поліфонії чи то в історико-хронологічному, загально-стильовому аспекті, чи то з позицій характеристики фактурних складів (Ю.Євдокимова, Г.Мюллер, В.Протопопов, С.Скребков, В.Фрайонов, Ю.Холопов та ін.). Порівняно не так давно з'явилися роботи, де поліфонія вже усвідомлюється як тип мислення (О.Дмитрієв, В.Задерацький, Т.Кравцов, В.Максимов, Т.Титова, Т.Франтова, К.Южак).

Отже, питання, пов'язані з явищем поліфонії, і сьогодні належать до проблемних у музикознавстві. Актуальним є визначення поліфонії як художньої логіки, а також аналіз шляхів

його матеріалізації, визначення типів його фактурної інтерпретації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дослідження продовжує традиції, закладені в наукових працях харківських музикознавців. Наголосимо на ролі досліджень С.С.Богатирьова та М.Д.Тіца. В різних аспектах у подальші роки окреслену ними проблематику продовжували творчо розробляти розв'язувати О.В.Гусарова, Т.С.Кравцов, О.Г.Лисяна, Г.І.Ігнатченко. Власне, праці С.С.Богатирьова та М.Д.Тіца і заклали фундамент для розвитку теорії поліфонії в українській музичній науці. Також вони є засновниками харківської музикознавської теоретичної школи, досягнення якої є важливим внеском у розвиток вітчизняного музикознавства. У той же час цей творчий доробок заслуговує більш пильного вивчення та залучення до діючого наукового апарату для цілісного відображення всіх наукових напрямків і традицій, а також пов'язаних з ними тенденцій.

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є усвідомлення (на основі існуючих концепцій) ґрунтовних закономірностей поліфонічної логіки та виявлення і аналіз особливостей і можливостей їхньої фактурної організації в сучасній музиці, що веде до поєднання цих понять в особливий комплекс, що виникає на умовній межі взаємодії змісту й форми. Задачами дослідження є створення загальної класифікації таких комплексів, характеристика їхніх властивостей та залежність від умов конкретного твору і специфіки сприйняття музики, теоретичне та методологічне обґрунтування практичного використання нових понять.

Наукова новизна одержаних результатів. На основі уявлень про взаємозв'язок поліфонічних явищ з їхнім фактурним оформленням і особливостями психології слухового сприйняття вперше запропоноване та обґрунтоване поняття фактурно-поліфонічного комплексу - згорнутий у гомоморфну модель тип взаємодії вертикалі та горизонталі - репрезентантів художніх простору та часу. За аналізом ролі такого комплексу в створенні у конкретному творі просторово-часового континууму з певними рисами, властивостями та можливостями, в дисертації викладено узагальнену класифікацію фактурно-поліфонічних комплексів за рівнями проявів їхньої дії. Більш розвиненого та поглибленого трактування в ракурсі зв'язку із поліфонічними закономірностями набуло поняття координати глибини; підкреслено його специфічно-перцептивну та вторинно-узагальнюючу природу. Okремо відзначається спорідненість поліфонічної логіки з такими явищами, як принцип варіантності та варіативності, принцип монотематизму в усіх його історичних формах, а також з ґрунтовними закономірностями

безконфліктної драматургії, деякими традиціями українського музичного фольклору в професійній сучасній музиці.

Практичне значення одержаних результатів. Запропоновані поняття і положення дозволяють поповнити термінологічний та поглибити понятійний апарат, розширити науковий теоретичний простір. Вони можуть бути використані в дослідженнях, присвячених природі поліфонії, проблемам сприйняття, розуміння та аналізу сучасної музики, питанням традицій та новаторства, їхньому зв'язку з багатьма явищами, що виникали й виникають в ході еволюції музичного мистецтва. Результати роботи мають практичне значення як методичні засади аналізу специфічних поліфонічних якостей окремого музичного твору.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації - 171 стор., обсяг списку використаних джерел - 20 стор., кількість найменувань у списку використаних джерел - 211.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

ВСТУП

Провідна роль поліфонічних логічних принципів у музичній практиці ХХ століття тягне за собою наукову зацікавленість, потребу детального опису та пояснення природи поліфонічних явищ у сучасній музиці, обумовлює своєчасність і необхідність адекватного сприйняття, розуміння й аналізу передумов використання поліфонічних закономірностей та специфіки реальних проявів їхньої дії в сучасних умовах. Осередком обраного ракурсу розробки проблематики є питання особливостей проявів впливу поліфонічних закономірностей на принципи організації музичного матеріалу, характеристика та систематизація типів взаємодії ґрунтовних поліфонічних та фактурних принципів, а також їхній зв'язок із законами психології музичного сприйняття.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ПОЛІФОНІЇ ТА ТЕОРІЯ ФАКТУРИ - СТАН ПРОБЛЕМАТИКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Традиційний підхід теоретичного музикознавства до питань, що належать до кола означеної проблематики, містить у собі розуміння поліфонії з двох основних точок зору, направлених одна на одну і, таким чином, певною мірою замкнених від інших напрямків розвитку наукової думки про природу поліфонії. Показовим є визначення поліфонії, наведене в Музичному енциклопедичному словнику, яке й репрезентує обидва аспекти наукового традиційного вирішення даної проблеми. Це сприйняття поліфонії, по-перше, відповідно до етимологічного значення терміну з найбільш усталеним розумінням - певним чином організованого багатоголосся, тобто з позиції конкретної фактурної організації; отже, поліфонія розуміється як елемент системи засобів музичної виразності. По-друге, це визначення природи явища поліфонії в аспекті історико-хронологічному, загально-стильовому, тобто у контексті історичної еволюції музичних стилів як однієї з основних історичних форм стилістики певної епохи.

Разом з тим, не можна не помітити наявність в останній час еволюції в підході до розуміння окреслених питань. Цей процес обумовлений все більш помітною невідповідністю традиційних наукових уявлень про поліфонію до тих явищ, що виникали й виникають в процесі розвитку музики європейської традиції в XX столітті. Останні можуть не відповідати згаданим вище положенням частково чи цілком, але сприймаються слухачем як споріднені з поліфонічними явищами та підпорядковані таким закономірностям, які й роблять цей тип багатоголосся саме поліфонічним, незалежно від наявності звичних зовнішніх ознак стилю. Отже, в сучасному музикознавстві існують різні підходи до усвідомлення сутності явищ, пов'язаних з поняттям поліфонії як у вузькому, так і у більш широкому розумінні. Зауважимо, що всі ці теорії не протирічать одна одній, вони мають багато спільного - від відправних точок у формуванні основних положень до визначення специфіки та місця поліфонії в теоретичній науці та виконавській практиці.

Особливу увагу привертає традиційна характеристика поліфонії як перш за все фактурна, на рівні співвідношення елементів фактури або (та) на рівні мовної організації. Отже, поліфонія в основному сприймається й розуміється крізь призму матеріальної організації музичного матеріалу. Це обумовило необхідність звернення до тих досліджень, що присвячені питанням фактури, теорія якої в останній час почала активно розвиватися (роботи Б.Абрашева, О.Дмитрієва, Г.Ігнатченка, А.Мілкі, Є.Назайкінського, М.Скрєбкової-Філатової, Н.Степанської, Т.Франтової, Д.Хрїстова, К.Южак та ін.). У контексті сприйняття фактури (а також особливостей кожного з її найбільш узагальнених складів) як тканинного, індивідуально-конкретного виразу комплексу універсальних закономірностей вона виконує умовну функцію форми, змістом якої є дія певної художньої логіки.

В роботі підкреслено та розвинуто сучасне розуміння поняття фактурного складу як інваріанту або (та) узагальнюючого принципу, який прямо не залежить від засобів виразності (індивідуальних у кожному окремому випадку) і тому може бути втілений з різною мірою відповідності до усталених зразків.

На основі висвітлення проблемних областей в науково-теоретичній розробці тематики, пов'язаної з поняттями поліфонії, фактури та рівнів їхньої взаємообумовленості, можна окреслити напрямок дослідження, який полягає в розробці проблематики, пов'язаної зі специфікою дії закономірностей поліфонічної художньої логіки в сучасній музиці.

РОЗДІЛ 2

ЗОНА ПЕРЕТИНУ ВПЛИВУ ПОЛІФОНІЧНИХ І ФАКТУРНИХ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ

Виходячи з результатів, одержаних в процесі критичного огляду теоретичної літератури з вищезгаданих питань, визначимо методика власного дослідження. Вона передбачає характеристику специфічних зв'язків фактури як сфери функціонально-фонічної та поліфонії як сфери функціонально-логічної, а також аналітичне описання можливостей та особливостей проявів подібної взаємодії.

Процес розвитку музичного мистецтва в ХХ столітті обумовив кардинальний перегляд ієрархії засобів музичної виразності, перебудову всієї системи уявлень про мовні, структурні та драматургічні закономірності, якими позначений будь-який твір. Це стосується й тих явищ, що є результатом дії принципів поліфонії, які отримали яскраве відродження в нових проявах і

формах. Навіть не поліфонічно організована (у традиційному розумінні) музика часто позначена специфічними поліфонічними якостями, які усвідомлюються в процесі слухового сприйняття. Це відкриває багаті можливості для дослідження ґрунтовних поліфонічних принципів, виявлення їхньої дії в сучасних умовах.

Оскільки характеристика поліфонії потребує й характеристики особливостей її матеріальних проявів, приділяється пильна увага поняттю фактури. Але визначення поліфонії неможливо пов'язати тільки з особливою фактурною організацією, бо тоді не доводиться розмірковувати про тип мислення - фактура поза комплементарними засобами не існує. Отже, необхідним є розуміння обох понять як певних складних багаторівневих систем зі своїми універсальними ознаками та принципами.

Узагальнюючи вже відоме, поглянемо на задіяну проблематику в аспекті специфіки дії ґрунтовних принципів згаданих понять в кожному окремому музичному твору (чи навіть певній його частині). Мова йде про художній світ конкретного твору, який пов'язаний із загальними законами психології сприйняття (і, зокрема, з психологією музичного сприйняття) і який має свої художні простір, час і глибину, репрезентовані координатами вертикалі та горизонталі та утворені різними типами їхнього співвідношення та взаємодії. У цьому ракурсі фактура є зовнішнім проявом дії глибинного, узагальнюючого принципу, який прямо не залежить від конкретних засобів виразності. Особливості організації конкретної музичної тканини є проявом дії певного фактурного інваріанту, що припускає багатство та різноманітність матеріальних втілень. Як узагальнена схема, він характеризується певною ієрархією зв'язків та координацією показників - горизонталі та вертикалі. І вже від умов такої супідрядності й залежить розмежування типів фактурних складів в ustalеному науковому розумінні. В такому ж ракурсі поняття поліфонії можна охарактеризувати як прояв дії принципу координації функцій елементів та компонентів фактури по горизонталі та вертикалі. Такою координацією в ракурсі дії поліфонічної логіки будемо вважати, згідно з визначенням Т.Франтової, одночасне поєднання в паралельному розвитку відокремлених, відносно самостійних, просторово локалізованих приблизно рівновагомим за функціональним навантаженням складових компонентів цілого, які взаємодіють та певною мірою контрастують один з одним.

Отже, фокусом взаємозв'язку поліфонії та фактури є їхнє безпосереднє відношення до типу взаємодії координат вертикалі та горизонталі. Це обумовлює необхідність аналітичного опису інваріантів цікавлячих понять та їхніх найважливіших властивостей. Окреслений напрямок дослідження

потребує методики, яка містить порівняльний аналіз існуючих теорій, їхню творчу розробку, узагальнення отриманих результатів, формулювання нових визначень розглянутих понять, окреслення сфери їхнього застосування тощо. Важливими методами вирішення цих задач уявляються співвіднесення ґрунтовних характеристик поліфонічної логіки та відповідного фактурного принципу організації зі спорідненими за природою явищами, створення відповідної методики аналізу музичних творів.

РОЗДІЛ 3

ФАКТУРНО-ПОЛІФОНІЧНІ КОМПЛЕКСИ

3.1.

В процесі аналізу еволюції уявлень про природу поліфонії та її фактурне оформлення акцентується проблематика, пов'язана з психологією музичного сприйняття, що базується на загальних перцептивних закономірностях. Важливими є кілька моментів.

По-перше, це здатність та у специфічних умовах схильність психіки до стиснення інформаційної маси в певну одиницю (в музиці - елементарну, тематичну, структурну, драматургічну тощо). Про це свідчать аналіз історії виникнення та еволюції поліфонії та огляд історії загальної еволюції музики в плані формування та змін провідних мовних одиниць (лади, модуси, інтервали, акорди, ладова функціональність, тематичні утворення, додекафонна серія тощо).

В ХХ столітті акценти почали зміщуватися в бік раніше другорядних засобів виразності, їхніх різноманітних модифікацій, комбінацій, гібридів, а також різних за своєю природою ефектів: були задіяні регістрові, темброво-сонорні, ритмо-темпові принципи інтеграції. На цих прикладах легко помітити поступове згортання горизонталі у вертикаль та їхній відносний баланс у додекафонній серійній та серіальній музиці. Згадаємо про різноманітні явища полі- в сучасній музиці. Поєднання в одночасному звучанні різних елементів чи компонентів цілого - прояв дії поліфонічної логіки - відповідає ґрунтовним властивостям психології сприйняття.

По-друге, відносна рівнозначність компонентів цілого теоретично і, у відповідних умовах, практично дозволяє цим компонентам вступати у відносини взаємозаміни. Висунення на перший план різних компонентів створює між ними фігуро-фонові взаємини; в процесі ж психічного сприйняття здібність та

схильність поділу об'єкту на фігуру і фон є одним з ґрунтовних перцептивних законів. Така взаємозамінність компонентів створює необмежені можливості для різноманітних образно-тематичних, структурних та драматургічних рішень; це уявляється однією з причин яскравого ренесансу поліфонії в ХХ столітті.

По-третє, саме взаємозамінність компонентів цілого створює координату глибини, наявність та важливість якої підкреслював Є.Назайкінський. В описаних умовах пам'ять утримує ті компоненти, які перейшли зі сфери фігур до фонові сфери, і чекає на їхнє повторне повернення, тим більш, коли такий компонент перебуває у звучачому фоні постійно. На подібній основі в уяві слухача завдяки властивостям пам'яті та ефекту пізнавання може виникати поліфонія образна, смислова.

По-четверте, створення тривімірної системи координат з вертикаллю, горизонталлю та перспективою (глибиною) теж є вкоріненою здатністю та схильністю психічного сприйняття. Крім того, в певних умовах вертикаль та горизонталь можуть набувати то просторового значення, то часового.

Отже, опора на такі координати виявляється актуальною та обґрунтованою. Відзначено, що глибинна координата, породжена взаємодією просторового та часового витоків, вертикалі та горизонталі з їхньою амбівалентною природою та перемінними функціями компонентів, є ознакою поліфонії як складу в системному розумінні, як стилю, як типу мислення. Вона не підлягає навіть умовній письмово-текстовій чи виконавській фіксації; це категорія більш високого, узагальнюючого рівня, що виникає в процесі слухового сприйняття.

3.2.

В процесі аналізу специфіки дії ґрунтовних поліфонічних закономірностей виникають паралелі між ними та деякими музичними явищами, обумовлюючи логіку звернення до української сучасної музики. Остання відображує всі тенденції та характерні особливості розвитку музичного мистецтва в ХХ столітті. Характерним є те, що окремі принципи та закономірності, які часто репрезентують результати розвитку саме музики нинішньої, беруть початок від особливостей музичного фольклору (зокрема, українського) як специфічної сфери музичного мистецтва

та взагалі культурного явища і, крім того, безпосередньо пов'язані з поліфонічною логікою. Дослідниками українського фольклору неодноразово наголошувалося на невід'ємності призви особистого сприйняття, демонстрації власного відношення виконавця-автора до змісту виконуваного твору. Показовою в цьому ракурсі є дума, характерною особливістю якої як епічного жанру є саме ця власна емоційна, особиста, у загальному розумінні лірична оцінка змісту, що відбулося не тільки на специфічній манері виконання, але й на інтонаційних та ладових рисах твору. Це відповідає загальній тенденції в професійній музиці європейської традиції в ХХ столітті до саме так зрозумілої ліризації, тобто виразу певного змісту за посередництвом власної емоційної оцінки. Уявляється, це і є одною з умов, що сприяла бурхливому розквіту української професійної музики в нинішньому столітті, її популяризації в усьому світі.

З вищезгаданого тенденцією пов'язані принципи так званої безконфліктної драматургії, яка з'явилася саме в ХХ столітті. Притаманні їй закономірності розвитку музичного матеріалу є специфічними: можливий конфлікт виростає з одного інтонаційно-тематичного осередка, його варіантного розвитку; природа ж останнього, як відомо, бере свій початок від фольклорних традицій. Це також пов'язане з принципом монотематизму, що виник в професійній музиці як альтернатива та більш складний, семантично-багаторівневий синтетичний рівень варіаційного розвитку: за згаданим методом будується художній просторово-часовий континуум; утворені варіанти можуть бути як близькими до свого витоку, так і майже антагоністичними, створюючи необхідний, відповідно до творчого задуму, конфлікт. В умовах відсутності конфлікту монотематизм сприяє створенню одноафектності, що також є характерною рисою сучасної музики.

Всі ці явища та закономірності відповідають ґрунтовним принципам поліфонічної логіки. Зауважимо, що утворення з одного осередка певної кількості його варіантів через свою родову спорідненість робить їх приблизно рівновагомими за форматворчим чи (та) драматургічним значенням. Це призводить до того, що варіанти можуть в певних умовах взаємозамінити один одного, вносячи характерний саме для цього конкретного випадку смисловий елемент і сприяючи подальшому драматургічно-змістовному та структурному розвитку. Надана можливість

взаємопереміщення компонентів створює умови для виникнення на межі взаємодії вертикалі та горизонталі глибинної координати.

Підтвердженням є той факт, що саме в епоху бароко в більшості музичних творів панувала одноафектність як результат дії варіаційних (імітаційних та багатьох інших) методів викладення і розвитку музичного матеріалу. В професійній музиці того часу виник та усталився принцип тематичного розвитку "пророчення із зерна", який і є одним з різновидів та прототипом принципу монотематизму. Завдяки походженню від законів, притаманних музичному фольклору, відповідності методам безконфліктної драматургії та спорідненості з поліфонічною логікою, він посідає одне з найважливіших місць в ряду специфічних характеристик, принципів та прийомів сучасної музики.

3.3.

Для більш адекватного відображення та сприйняття процесів, які об'єднують поліфонію і фактуру, пропонується поняття фактурно-поліфонічного комплексу. Це багаторівневе поняття, в ареалі якого містяться як комплекс засобів виразності, так і тематичні, драматургічні, формотворчі та інші функції, що виконує поліфонія. Фактурно-поліфонічний комплекс сам є важливим формотворчим принципом - і в області тематизму, його викладення і розвитку, і в області формоутворення, і в області драматургії, і в області сонорно-звукових, фонічних ефектів. Він не тільки є певним типом співвідношення вертикалі та горизонталі, але й демонструє цей тип вже оформленим. Таке співвідношення координат можна розуміти і як різновид, і як тип, і як модель.

Уявляється логічним і доцільним використання поняття фактурно-поліфонічного комплексу в зв'язку з аналізом поліфонії в музиці ХХ століття, яка характеризується змішанням різних принципів. Подібна ситуація сприяє виникненню нових різновидів поліфонічної фактури, які часто не можуть бути описані з традиційних позицій, проте природно об'єднуються поняттям фактурно-поліфонічного комплексу як його варіантні утворення, індивідуально-характеристичні втілення. Поліфонічна логіка може зачіпати будь-які рівні музичного твору; можливим є й поліфонічне поєднання розвитку цих рівнів, їхній паралельний рух. Поліфонія ж розуміється як один з головних динамізаторів загального процесу

становлення. Поширення організуючої дії основних поліфонічних закономірностей на різні рівні створення та сприйняття музичного твору є одною з суттєвих властивостей поліфонічної музики ХХ століття і ознакою фактурно-поліфонічного комплексу. На основі аналізу співвідношення його компонентів можна узагальнити та розподілити прояви дії поліфонічного типу мислення за рівнями: фонічно-елементарний, або мовний; інтонаційно-тематичний, формотворчий; драматургічний, образно-смісловий. Системне розуміння сфер впливу вищезгадуваних принципів та закономірностей дозволило запропонувати таку класифікацію:

1. Фактурно-поліфонічний комплекс координаційного типу.

Тут поліфонічні закономірності організують матеріал на елементарно-мовному рівні. Поліфонічні взаємовідносини виникають між елементами і компонентами фактури, які можуть належати до різних груп засобів музичної виразності: голоси, мотиви, інтервали, акорди, інтонаційно-ритмічні фігури, модули різноманітної природи походження (інтонаційної, ритмічної, тембрової, темпово-динамічної тощо). В аспекті психології сприйняття це первинні фігуро-фонові відносини, природа яких не обов'язково підкоряється поліфонічним закономірностям; форма та драматургія можуть репрезентувати неполіфонічні по походженню жанри. Ці відношення в певному розумінні середовище, з якого народяться образи та їхній розвиток, простір-час-глибина. На цих рівнях принципи організації можуть бути не поліфонічними.

2. Фактурно-поліфонічний комплекс субординаційного типу.

Дія цього типу поширюється на мовно-тематичний, формотворчий рівень. Для нього є характерними у певному розумінні поліфонічна супідрядність та взаємодія (при великій мірі рівновагомості) взаємообумовлюючих один одного елементів та компонентів музичної мови, форми та драматургії. Поліфонічні принципи можуть діяти як на рівні фонічно-мовному, фактурному, так і на рівні формування, експонування та розвитку тематизму. В аспекті психології сприйняття це фігуро-фонові відносини в такому просторово-часовому континуумі, який по більшості підкорюється поліфонічним закономірностям. Поліфонічна організація тематизму і його розвитку сприяє утворенню реальності без чужорідного, привнесеного конфлікту; з іншого боку, конфлікт може вирости зсередини, бути породженням однієї природи, різні сторони якої проявляються в процесі розгортання музичного твору.

3. Фактурно-поліфонічний комплекс паритетного типу. Він виникає насамперед на рівні драматургічному, змістовно-смісловому, "знаковому". Закономірності поліфонічної логіки впливають на дислокацію музичних образів в їхніх різноманітних перетвореннях (теми, тематичні комплекси, пласти, пласти-образи тощо) в художньому просторі-часі. Виникає поліфонія вищого, узагальненого, вторинного плану, тобто в широкому розумінні поліфонія образів, яка є вираженою, насамперед, як поліфонія драматургічно-формотворчо-фактурна. Таким чином, виникає паритет між поліфонією вищого порядку і не поліфонічною чи частково поліфонічною організацією матеріалу. Звичайно, в конкретних музичних творах можна знайти принципи, що відповідають двом чи трьом цим характеристикам.

РОЗДІЛ 4

ПРИКЛАДИ АНАЛІЗУ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФАКТУРНО-ПОЛІФОНІЧНИХ КОМПЛЕКСІВ

Вибір музичних творів для аналітичного розгляду обумовлений кількома факторами. По-перше, всі вони написані в той період, коли процес відродження поліфонічних принципів досяг кульмінації; був задіяний увесь спектр можливостей поліфонії як типу мислення. По-друге, саме у ці роки в музиці яскраво проявило себе ліричне світосприйняття (у згаданому розумінні) як загальностильова тенденція; цей момент є важливим з позиції запропонованої концепції взаємозв'язку такої лірики з безконфліктною драматургією, принципами варіантності, монотематизму і ґрунтовними поліфонічними закономірностями. По-третє, як видається, ці твори дають можливість адекватно та яскраво проілюструвати дію властивостей фактурно-поліфонічних комплексів. По-четверте, обмеження творами для фортепіано обумовлене прагненням більш наочної демонстрації методики аналізу. Політембровий фактор по-своєму впливає на особливості фактурно-поліфонічної організації та потребує окремої характеристики. Якоюсь мірою він буде репрезентований реґістровими особливостями звучання фортепіано.

Умовно нинішню українську музику можна розподілити на три узагальнені напрямки. До першого можна віднести музичні твори, що загалом відповідають класико-романтичній тонально-

гармонічній традиції з певними різнорівневими новаціями. Другий напрямок репрезентують музичні твори, що базуються на новому розумінні музичного фольклору як специфічної системи світосприйняття зі своїми характеристиками та закономірностями ("нова фольклорна хвиля"). Використання нових мовних засобів та композиторських технік створило так званий музичний авангард.

Для аналітичного розгляду були обрані Соната №2 для юнацтва та Поліфонічні сюїти №1, 2, 3 М.Д.Тіца, Тріада для фортепіано В.В.Сильвестрова, Три ескізи та Два прелюди С.Добровольського, 24 прелюдії для фортепіано І.Ф.Карабиця. Проведений аналіз проявив дії фактурно-поліфонічних комплексів показав, що часто в конкретних творах чи навіть в їхніх частинах властивості, що притаманні різним типам означених комплексів, виступають у певному синтетичному поєднанні, репрезентуючи ці типи цілком чи частково. Можливість демонстрації організаційних особливостей фактурно-поліфонічних комплексів доводить право на існування та підтверджує теоретичну і практичну дієздатність запропонованої методики та запропонованих понять.

ВИСНОВКИ

Нинішній стан музичної практики, позначений великою вагою поліфонічної логіки організації матеріалу (яка має всі характеристики системного явища та проявляє себе на різних рівнях), вимагає від музикознавства адекватного розуміння та аналізу синтетично поєднаних функціонально-логічних та функціонально-фонічних закономірностей. Музика ХХ століття надає в цьому аспекті невичерпні можливості. Для здійснення певних кроків на шляху вирішення поставлених питань в дисертації вводиться поняття фактурно-поліфонічного комплексу, пропонується узагальнена класифікація таких комплексів та виконується відповідна теоретична та методично-аналітична робота. Окреслюються перспективи подальших досліджень природи впливу логіки певного типу художнього мислення на принципи фактурної організації, обґрунтовується можливість використання задіяної методики дослідження у розробці проблематики, пов'язаної зі

специфікою сприйняття сучасної музики в контексті загальної проблематики психології сприйняття, питаннями традицій та новаторства тощо.

Основні положення дисертації відображені в роботах:

1. Игнатченко Г.И., Цурканенко И.В. К анализу понятия полифонии в контексте эволюции средств музыки XX века // Исторические и теоретические проблемы музыкального стиля: Тематич. сб. науч. трудов. - К: Киевская государственная консерватория им. П.И. Чайковского. - 1993. - С. 23-32.
2. Цурканенко И.В. Полифонические свойства музыкальной ткани (на примере анализа 4-ой симфонии В.В. Сильвестрова) // Проблемы взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти: Наук. - метод. зб. - Харків: ХІМ. - 1995. - Вип. перший. - С. 67-69.
3. Цурканенко И.В. К вопросу о полифонии в музыке XX века // Проблемы взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти: Наук. - метод. зб. - Харків: ХІМ. - 1995. - Вип. другий. - С. 59-62.
4. Цурканенко И.В. К вопросу о музыкальной полифонии // Проблемы взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти: Наук. - метод. зб. - Харків: ХІМ. - 1996. - Вип. третій. - С. 63-68.
5. Цурканенко И.В. К вопросу о фактурно-полифоническом комплексе в музыке XX века (на примере анализа II части 3-ей симфонии Б. Лятошинского) // Проблемы взаимодействия музыкальной науки и учебного процесса: Сб. науч. материалов для муз. вузов. - Харьков: ХИИ. - 1995. - Вип. четвертый. - С. 52-55.
6. Цурканенко И.В. Проявление действия полифонических закономерностей в современной украинской музыке // Проблемы взаимодействия искусства, педагогики и учебного процесса: Науч. - метод. сб. - Харьков: ХИИ. - 1995. - С. 45-47.
7. Цурканенко І.В. Взаємозв'язки поліфонічної логіки з деякими закономірностями музики ХХ століття // Проблеми сучасного мистецтва і культури: Зб. наук. пр. "Професійна освіта та мистецтвознавство". - К.: ТОВ "Міжнар. фін. агенція", 1998. - С. 47-51.
8. Цурканенко І.В. Деякі прояви дії поліфонічних закономірностей в сучасній українській музиці // Проблеми сучасного мистецтва і культури: Зб. наук. пр. "Мистецтвознавство

та теорія і практика освіти” / Голов. ред. Г.Є.Гребенюк. - К.: ТОВ “Міжнар. фін. агенція”, 1998. - С. 11-14.

АНОТАЦІЇ

Цурканенко І.В. Принципи фактурно-поліфонічної організації в сучасній українській фортепіанній музиці. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 - музичне мистецтво.

- Харківський державний інститут мистецтв ім. І.П. Котляревського, Харків, 1998.

Дисертацію присвячено питанням визначення зв'язків між поняттями поліфонії та фактури. В роботі розвивається новий теоретичний напрямок, який ґрунтується на концепції специфіки дії логічних поліфонічних принципів та законів психології музичного сприйняття в конкретному музичному творі. Встановлено, що поліфонічний тип мислення пов'язаний з деякими закономірностями та явищами, характерними для музики ХХ століття, зокрема, українській. Запропоновано нове поняття - фактурно-поліфонічний комплекс, а також його класифікація. Представлено методи наукового і методологічного використання нових понять, висока ефективність яких є обґрунтованою теоретично та підтвердженою практичним аналізом музичних творів.

Ключові слова: поліфонічний тип мислення, фактурна організація, логічні закономірності, фактурно-поліфонічний комплекс, художній просторово-часовий континуум, монотематизм, безконфліктна драматургія, координати вертикалі, горизонталі та глибини, психологія сприйняття.

Цурканенко І.В. Принципы фактурно-полифонической организации в современной украинской фортепианной музыке. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.03 - музыкальное искусство. - Харьковский государственный институт искусств им. И.П. Котляревского, Харьков, 1998.

Диссертация посвящена вопросам определения связей между понятиями полифонии и фактуры. В работе развивается новое теоретическое направление, основанное на концепции специфичности проявления действия логических полифонических принципов и

законов музыкального восприятия в конкретном музыкальном произведении. Установлено, что полифонический тип мышления связан с некоторыми закономерностями и явлениями, характерными для музыки XX века, в частности, украинской. Предложено новое понятие - фактурно-полифонический комплекс, а также его классификация. Представлены методы научного и методологического использования новых понятий, высокая эффективность которых обоснована теоретически и подтверждена практически анализом музыкальных произведений.

Ключевые слова: полифонический тип мышления, фактурная организация, логические закономерности, фактурно-полифонический комплекс, художественный пространственно-временной континуум, монотематизм, бесконфликтная драматургия, координаты вертикали, горизонталей и глубины, психология восприятия.

Thsurkanenko I.V. Principles of the textural-polifonic organization in a modern Ukrainian piano music. - Manuscript.

Thesis for a candidate's degree by speciality 17.00.03 - music art. - The Kharkov State I.P.Kotlyarevsky's Institute of Arts, Kharkov, 1998.

The dissertation deals with the process of finding connection between the definitions of polyphony and texture. There has been developed in the work a new theoretic direction, based on the concept of specific manifestation of the action of the logical polyphonic principles and the laws of a psychology of music perception in a given work of music. There is established that a polyphonic type of thinking is connected with some laws and phenomena which are characteristic of the XXth Century music, namely Ukrainian. A new notion "a textural-polyphonic complex" as well as its classification have been proposed. There have been introduced methods of the scientific and methodological use of the new notions, and their high efficiency is proved both theoretically and also by practical analysis of music work.

Key words: polyphonic type of thinking, textural organization, logical laws, textural-polyphonic complex, art continuum of time and space, monotematism, conflictless dramaturgy, coordinates of the vertical, horizontal and depth, psychology of perception.

Формат 60x84/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.

Усл.-печ. л. 1,0. Уч.-изд. л. 0,9.

Подписано в печать 19.10.98 г.

Тираж 100 экз. Заказ №

Отпечатано в АО «Бизнес Информ»
310002 Харьков, ул. Маршала Бажанова, 28, к. 319.

